

Доля української інтелігенції в умовах тоталітарного режиму

О.Г. Самойленкі

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

20-30-ті роки ХХ ст. стали часом важких випробувань для всієї української інтелігенції. Масові репресії, пильний контроль з боку партійних і силових структур «критика і самокритика», боротьба за виживання, відмова від власних переконань або т відстоювання їх у важких умовах стали звичним явищем для наукових працівників цього періоду. Однією із найтрагічніших виявилася доля українських вчених-істориків, які повинні були стати ідеологічно зброєю в руках партійно-радянської тоталітарної машини. Не становили винятку і науковці та викладачі Ніжинського Інституту Народної Освіти, в якому в першій третині ХХ ст. склався досить серйозний центр історичної науки в Україні якут поєднав досвідчених дореволюційних істориків і талановите молоде покоління дослідників. ^

Проблема взаємодії влади і суспільства, впливу партійної ідеології на масову свідомість, розвитку історичної науки в умовах тоталітарних утисків вже на початку 90-х рр. ХХ ст. стала об'єктом наукового інтересу українських істориків. Протягом 90-х рр. ХХ ст-початку ХХІ ст. з даної проблематики проведено десятки конференцій, круглих столів. побачили світ чисельні узагальнюючі монографії і аналітичні статті.

Серед праць сучасних українських істориків, які намагаються привідкрити завісу тнтрагічних років і розкрити загальноісторичні засади і конкретні історичні фактори дант проблеми, варто відзначити наукові розвідки і дослідження С.Білокозя, Г.Касьянова, В.Даниленка, Ю.Шаповала, В.Пристайко, О.Рубльова, Б.Яроша та ін¹. Паралельно велась : розробка питань, пов'язаних із проєкціюванням загальноукраїнських процесів і явищ ні місцях, дослідженням регіональної історії. В цьому напрямку певний внесок у висвітленні даної проблеми здійснили О.Бойко, О.Коваленко, В.Ткаченко, В.Кондрашов, А.Острик... Г.Самойленко, О.Самойленко, А.Шевченко та ін².

Розвиток історичної науки і освіти в Ніжині в 20-30-ті рр. ХХ ст. був в цілому типовим і багато в чому повторив шлях всієї української історичної науки цього періоду, переживаючи з нею період розквіту і часи цькування, переслідувань і руйнації.

Наукові засади історичної науки в Ніжинській вищій школі були закладені ще і останній чверті ХІХ-на початку ХХ ст., коли в Історико-філологічному інституті князі Безбородька працювала ціла плеяда талановитих українських та російських істориків таких як В.К.Піскорський, Є.М.Щепкін, М.М.Соколов, М.М.Бережков, В.Г.Ляскоронський та ін. Тому дослідження на ниві історичної науки, що не припинялися навіть в бурхливій 1917-1929 рр., після встановлення радянської влади в Україні на початковому етапі були їх генетичним продовженням. І це не дивно, Інститут народної освіти (далі - НІНО), створений в 1922 р. в місті Ніжині кн. Безбородька, в цілому зберіг свій кадровий науковий потенціал. У ВУЯ продовжували працювати відомі науковці: М.М.Бережков, В.Г.Ляскоронський, Г.А.Максимович, І.І.Семенов, І.Г.Турцевич. В 1922 р. до Ніжина, після тривалої перерви*, викликаній працею у київських навчальних закладах, повернувся знаний історик-античнм О.І.Покровський; поступово зростає нове покоління місцевих істориків, що увібрали крала досягнення Ніжинської вищої школи: М.Петровський, К.Штеппа, В.Дубровський, Т.Алексеев, А.Єршов та ін.

Із відкриттям при НІНО в 1922 р. Науково-дослідної кафедри історії культури і мови (далі- ННДК) розпочинається, на жаль, нетривалий період справжнього розквіту історично-студіювання в Ніжині. Дослідження вітчизняної та зарубіжної історії проводилися ніжинськими науковцями двох секцій - української та російської історії та історії античної

г льтури - під головуванням їх керівників- професорів В.Ляскоронського та П.Тихомирова. Подібних наукових установ на початку 20-х рр. в Україні було відкрито 55, але НДК .сторичного профілю, крім Ніжина, лише чотири: у Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Києві та Харкові, а з пріоритетним напрямком дослідження- античною історією та культурою азагалі єдина.

Завдання ННДК зводилося до чотирьох головних напрямків діяльності: 1) тунтовного дослідження наукових проблем і залучення співробітників кафедри до педагогічної праці; 2) підготовки через аспірантуру кваліфікованих спеціалістів; 3) участі співробітників кафедри у громадському житті країни; 4) "допомога у національно-культурному будівництві", формування НДК як "центрів української науки і культури"³.

Саме в напрямку втілення цих пріоритетних завдань і почала діяти ННДК, яка перетворилася в центр національно-культурного відродження в Північному Лівобережжі. Активно включилися представники НІНО та ННДК в роботу по впровадженню політики українізації, здійснення якої у ВУЗІ відбувалося складно, суперечливо і неоднозначно. Найгостріше постала проблема із зростанням вживання української мови у викладанні та членні документації. Гучномовні гасла про досягнення 100 % українізації викладацько-студентських лав, що з'явилися в 1926 р., найбільш болісно вдарили по досвідченій : ^революційній професурі, частина з якої була вимушена залишити навчальний заклад М.Н.Бережков, І.Г.Турцевич та ін.). Жорсткий формалізований підхід до розширення сфери зшвання української мови міг завдати значної шкоди процесові національного відродження, залишивши за його межами інтелектуальні сили, що не володіють мовою, а форсована ураїнізація, без урахування реального стану справ, могла дискредитувати плідну ідею⁴. Незважаючи на окремі прояви цих явищ в НІНО, в цілому процес українізації тривав успішно.

Значну увагу члени ННДК приділяли і науково-пошуковій роботі. З 1924 по 1928 р. за засіданнях кафедри вони виголосили 86 доповідей і опублікували понад 100 наукових статей і розвідок', переважна більшість з яких була присвячена проблемам української сторії, літератури, фольклору та етнографії⁶.

Секція української та російської історії перетворилася в центр наукового послідження історії Лівобережної України, історичного краєзнавства та джерелознавства. Керівник секції- М.Н.Петровський (з 1926 р.), займаючись вивченням української історії XVII-XVIII ст., підготував та опублікував близько 40 розвідок, серед яких: "До історії Руїни", "До історії полкового устрою Гетьманщини", "Нариси історії України XVII-XVIII ст.". "До історії державного устрою України XVII віку" та ін., брав дієву участь в науковому витті України як науковий співробітник кафедри історії України та комісії Лівобережної України УАН; А.Г.Єршов, колишній аспірант ННДК, а з 1925 р. її науковий співробітник та зикладач історії класової боротьби в Україні в НІНО, видав "Матеріали до історії цін в . необережній Україні XVIII ст.", "Цехові повинності на Лівобережжі XVII-XVIII вв.", "До зсторії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII вв." та ін. З ініціативи М.С.Грушевського молодого науковця було обрано позаштатним науковим співробітником комісії Лівобережної України УАН (1926 р.) і залучили до "Археографічної експедиції" КНДК. Взагалі, починається більш нсна співпраця ніжинських науковців із різними установами Української Академії Наук і зсобито з метром української історичної науки М.С.Грушевським⁷. В 1925 р. при активній Тчасті членів ННДК було відкрито Ніжинське краєзнавче товариство як один із структурних нздрозділів ВУАН, яке відіграло в другій половині 20-х рр. значну роль у дослідженні історії па культури Ніжинщини, Прилуччини та Роменщини. На жаль, через партійно-бюрократичні перепони, а потім і реакційно-репресивні дії влади проти діячів українського краєзнавчого пуху робота товариства на початку 30-х рр. згорнулася.

Не менш плідну наукову роботу проводили і члени секції історії античної культури, по складу якої увійшли досвідчені, з величезним науково-педагогічним стажем професори, < працювали у вузі ще з дореволюційних часів- П.В.Тихомиров (голова), І.П.Турцевич, ЛІ.Семенов, О.І.Покровський. Поряд з ними почали наукову роботу молоді вчені та

аспіранти - К.Штеппа, Б.Чистілін, Т.Алексєєв, В.Пухтинський, М.Калюжка. Маючи значно науковий потенціал, члени секції розробляли широкий спектр проблем, що стосувалися античної історії та культури, але під впливом радянсько-партійної ідеології все ж головною увагою в дослідженнях була спрямована на три провідні напрямки: 1) аспекти, важливі з точки зору емпіричної соціології, античності та сучасності; 2) проблеми, що мають значення для з'ясування марксизму (уявлення Маркса і Енгельса про старий світ); 3) справи, із з'ясуванням античних елементів у складі первісних християнських уявлень в українському фольклорі та старовинному письменстві⁸. Навіть старшому поколінню науковців, які звикли до методологічного плюралізму, довелося пристосовуватися до "нових дослідницьких умов"

Першим попередженням для дотримання нових теоретичних догм стало відрахування із спікерів у 1923 р. К.Штеппи за розробку "зовсім непотрібних для пролетарської держави питань"⁹ в дослідженні "Віра у демонів в античному суспільстві II ст християнської віри", яке писалося під керівництвом І.І.Семенова. І все ж лещало ідеологічного тиску в середині 20-х рр. ще не були настільки цупкими, що дозволили молодому науковцю завершити свою роботу і захистити в 1924 р. промоційну працю, де змінивши назву теми: "Вчення про демонів в античній і християнській літературі в епоху зародження християнства".

Найбільш яскраво зміни "методологічного переозброєння" знайшли відображення в науковій творчості старшого покоління істориків-античників, передусім О.І.Покровського, який продовжуючи дослідження на ниві давньої історії, разом з тим був вимушений змінити тематичне навантаження, переорієнтувавшись із політико-правової і культурологічної проблематики на соціально-економічну, що в 20-х рр. XX ст. стало притаманним явищем іш багатьох представників молодшої "радянської" науки. Все сильніше над науковцями методологічним плюралізмом пошукової роботи істориків нависають адміністративні організації методи партійно-ідеологічного тиску, віддзеркалення якого стала поглядом пролетарсько-центристської теорії суспільного розвитку, що методологічно базувалася на сплаві вульгаризованого марксизму з позитивізмом. Наслідком цього стану появила з-під пера О.Покровського низка статей і доповідей, нехарактерних для його попередньої наукової діяльності ("Proletarii", "Пролетарии древнего Рима", "Революция у древней Елладе", "Селянські війни древності" та ін.). Провівши тривалий час в навчальних закладах і наукових установах Києва, О.Покровський і після повернення до Ніжина не втрачав з ними зв'язок ставши дійсним членом Київської філії Всеукраїнської асоціації сходознавства, кафедрі марксизму-ленінізму при УАН, "науковим співробітником з окремими дорученнями". Співпраця з підрозділами УАН і визначила коло наукових інтересів вченого. За доручення Академії наук він опрацьовував грецькі джерела "про територію і людність теперішньої України"¹⁰, наслідком чого стала поява цілої низки цікавих друкованих розвідок і писана повідомлень: "Уявлення елінів про Скіфію", "До історії ідеалізації первісних народів I античної літератури", "Уявлення елінів про той світ", "Скіфи і Іліада" і т.д. Але ці серйозні наукові дослідження все частіше під тиском комуністичних ідеологічних установ перегукувалися із популяризаторськими нарисами, замовником яких виступала кафедра марксизму-ленінізму ("Вопросы древней истории у Маркса и Энгельса", "Маркс і Аристотель", "Экономическая история античного мира в толковании Маркса и Энгельс*.". "Маркс и Энгельс как историки" та ін.). Певний конформізм О.Покровського цілком зрозумілий. Щоб мати змогу займатися улюбленою справою- наукою, щоб не випасти в контексті історії, вчені НІО все частіше в 2-й пол. 20-х рр. намагалися продемонструвати свою лояльність до офіційного політичного курсу. Істориків все менше вдавалося займатися "чистою наукою", залишаючись поза політикою. І якщо в грудні 1923 р. О.Покровський, відповідь на директиву про необхідність зазначити науково-теоретичне і практичне значення своїх досліджень міг заявити, що робити це "він вважає зайвим і не знаходить можливим"¹¹ то уже через кілька років він сам мусив обґрунтувати важливість значення Комуністичного Маніфесту².

I

Під тиском тоталітарних методів управління наукою, її силовою політизацією та астановленням єдиної "марксистсько-ленінської методології" на кінець 20-х- поч.30-х рр. в Ніжинській вищій школі розвиток історичної науки починає гальмувати.

Незважаючи на досить плідну роботу на науковій та національно-культурній ниві, у кресні 1930 р. Ніжинську НДК за резолюцією РНК УРСР було закрито, а аспірантів кафедри переведено до Харкова і Києва. Таке рішення призвело до послаблення, а потім і остаточного торгання українізації і культурно-просвітницької роботи, хоча фактично це стало глзеркаленням зміни політичного курсу ВКП(б). Вже наприкінці 20-х рр. XX ст. в Україні гозпочинається пошук національних ухилів, компанії по звинуваченню діячів українізації в націоналізмі і сепаратизмі, а після лютневого-березневого пленуму ЦК КП(б)У 1927 р. іюсилася боротьба з "буржуазним націоналізмом", яка набрала масового масштабу на : :чатку 30-х рр.

Ці зміни не пройшли непомітними і в НІНО, викладачі якого стали учасниками багатьох процесів над "контрреволюційними організаціями".

Однією з перших жертв сталінського молоху став Євген Антонович Рихлик, який, паралельно із роботою в інституті та НДК, керував Кабінетом національних меншостей ":-:раїни при Етнографічній комісії УАГП. Чех за національність, Є.А.Рихлик в період гговедення політики коренізації приділяв значну увагу вивченню життя нацменшин і в першу чергу чехів на Україні. Цей фактор в значній мірі і визначив його "належність" до "чеської шпигунської організації" як резидента і зв'язківця¹³. До цього додалося постійне пестування із вченими Чехословаччини, тісні стосунки із Перетцом, Лободою, В.Петровим - ін. політично сумнівними особами. Вже на початку 1930 р. слідчі органи ДПУ мали на —уковця "необхідну" інформацію, а на кінець року доля Є.А.Рихлика була практично зерішеною. 5 січня 1931 р. його було заарештовано, а 15 серпня 1931 р. судова трійка при Колегії ГПУ УСРР ухвалила рішення про ув'язнення в концтаборах терміном на 10 років¹⁴. Зого життя закінчилося восени 1937 р. в Мурманській обл. в ході масових розстрілів в тзборах.

Через цькування і вислання довелося пройти і колишньому аспіранту Є А.Рихлика, викладачу НІНО і активному втілювачу українізації на Чернігівщині ~ 3.Одарченку. Науковець займався вивченням творчості Лесі Українки, захоплювався проблемами етнографії, встановив тісні наукові зв'язки із С.Єфремовим, М.Зеровим, ~ Филиповичем та ін. Саме знайомство із Сергієм Олександровичем Єфремовим стало для ніжинського вченого визначальним. 1 жовтня 1929 р. П.В.Одарченка, через півроку після з'янення Єфремова, було заарештовано, звинувачено "в належності до контрреволюційної фганізації, що ставила за свою мету повалення радянської влади та відновлення Самостійної України..." і заслано до Алма-Ати, де він взяв активну участь в проведенні українізації пейонів з українським поселенням¹⁵.

У березні 1931 р. за звинуваченням у пречетності до "повстанської снтреволюційної організації" було заарештовано А.Єршова, але за піврічне утримання під зартою в Ніжині та Києві слідчим органам так і не вдалося "добитися визнання" і за браком .втхазів його було звільнено, але ця вдача тривала не довго. В жовтні 1937 р. вже як співробітника Харківського історичного музею А.Єршова було заарештовано і за вироком "сталінської трійки" 11 січня 1938 р. розстріляно¹⁶.

Але в цей час сталінська тоталітарна машина лише входила у смак. Ще більш тагічними для НІП стали 1933-1934 рр.

13 серпня 1933 р. на облоргбюро КП(б)У обговорювалося питання про науковий доробок Ніжинського ВУЗУ і в постанові зазначалося, що в "Наукових записках НІНО" "систематично протаскувались класово-ворожі пролетаріатові ідеалістичні концепції" та припускалися значні політичні помилки¹. Після таких висновків редактори часопису ЗЛІ.Бутко та М.Н.Петровський були звільнені від обов'язків. Проти останнього були зсунуті звинувачення в націоналізмі та в пропануванні концепції безкласовості українського історичного процесу. У грудні 1933 р. Ніжинський РК КП(б) прийняв

постанову "Про рішуче очищення працівників інституту від націоналістичних елементів" якій згадувалися ті, хто припустився "великих хиб" у своїй науковій роботі (Резг Петровський, Ладухін, Штеппа, Богдан та ін.).

Керівник кафедри історії народів СРСР М.Петровський був вимушений "визнати свої помилки" і виступити із самокритикою в пресі та на засіданні кафедри, звинувачення не стихали і М.Н.Петровський залишив інститут, переїхавши до Києва, речі, М.Петровський чи не єдиний із усіх представників історичної науки 20-30-х рр. Ніжині, переживши всі лихоліття, уник арешту і досяг визнання як історик в УРСР. є обраний членом-кореспондентом УАН і призначений директором Інституту історії Укр АН УРСР.

В націоналізмі звинуватили і викладача (із жовтня 1933 р.) кафедри історії нар СРСР Ніжинського педагогічного інституту Л.Окініевича, колишнього заступі секретаря Соціально-економічного відділу та співробітника Комісії західно-руського українського права ВУАН, якому довелося в Ніжині викладати "більш контроверсійний. і: умови того часу небезпечний, курс історії України"¹⁸. Вже наприкінці листопада 193! адміністрація навчального закладу була вимушена відреагувати на тяжкі звинуваченні! звільнити Л.Окініевича з роботи. Науковцю інкримінувалося те, що він в своїх лект виступав за незалежність України і її вихід із СРСР; був зв'язковим між українським білоруськими націоналістами (Л.Окініевич був за національністю білорус), пропаїуі націоналістичні ідеї М.Грушевського і М.Слабченка, прославляв Б.Хмельницького та інш українських гетьманів і викладав курс за схемою М.Покровського і т.д. Такі звинувачеа фактично перетворили Л.Окініевича у "ворога народу", позбавили можливості працює на ниві української історичної науки, що примусило вченого після кількох місі безрезультатних пошуків роботи переїхати в березні 1934 р. до Казахстану. Лише в рд німецької окупації, а потім і в еміграції, вченому вдалося повернутися до своєї улюблеа справи.

Не обминули випробування долі навіть тих, хто із різних причин "вчасно" зал* Ніжинську вищу школу}'. В березні 1938 р. було заарештовано талановитого досліді К.Штеппу, який в 1930 р. переїхав до Києва, працюючи в різних наукових установах навчальних закладах міста. Його було звинувачено в антирадянській діяльності, в проведе націоналістичної роботи в НІО, організації повстанських загонів на київщині Чернігівщині та проведенні шпигунської діяльності на користь однієї з іноземних держ=і { Після тривалих моральних і фізичних знущань у вересні 1938 р. вчений почав дав свідчення проти себе і своїх колег по науковому цеху. К.Штеппа заявив, що в Ніжині рг із М.Петровським створив націоналістичну організацію, до якої входили ніжинс професори та аспіранти Т.Алексєєв, В.Свфїмовський, А.Сршов, С.Рихлик та ін. (більшост. і них на цей час вже не було в живих). Ця організація через М.С.Грушевського мала ті зв'язки з подібними організаціями в республіці, репрезентованими також, головним чш представниками української науки. Ідеологічним штабом її націоналістичної пропа стали "Записки Ніжинського ІНО" (теж на цей момент ліквідоване видання) і ставила за: створення самостійної Української держави²⁰. "Доля" виявилася прихильною до К.Штеппа не заглиблюючись в деталі цієї "ласки", вченого у вересні 1939 р. було звільнено у зв'язку^ "бездоказовістю звинувачень". В роки Другої світової війни вчений емігрував за кордон.

Потрапив у жорна сталінської машини і колишній аспірант ННДК, а потім виклаз Миколаївського педінституту І.Миронець, засуджений у 1938 р. до розстрілу. Інт колишній аспірант ННДК В.Фесенко, з 1931 р.- професор, а з 1933 р.- декан історич* факультету того ж Миколаївського педінституту, провів під слідством майже два роки (1939 рр.), звинувачений в участі у ніжинському осередку "антирадянської організ наприкінці 20-х рр. та тісних зв'язках із "ворогами народу" С.Рихликом і Г.Одарчет проте мужність В.Фесенка і невизнання своєї "вини" на суді врятувати йому життя і карал органи були вимушені звільнити його з під варті²¹.

Взагалі, 1933-1938 рр. стали страшним і трагічним часом для Ніжинського педагогічного інституту, як і для всієї України. Понад 30 викладачів і співробітників вузу були заарештовані, ще стільки ж позбавлені роботи. Серед звільнених були і рештки «слетавників історичної науки» - декан історичного факультету М.Яцура, доценти Калюжка і Куляба, викладачі Івановський та Гончарук. "Очищення" педагогічних кадрів призвело до того, що під загрозою зриву опинився 1934-1935 навч. рік²². На місце звільнених з посад і заарештованих приходили нові історики, але вони не могли рівноцінно заповнити ці зелені прогалини. В Україні на довгі роки настає період академічної неволі²¹.

Доля ніжинської науково-педагогічної інтелігенції, яка із захопленням зустріла оголошення політики українізації і з головою занурилась у наукову роботу, склалась поганому. Хтось був розстріляний або загинув в сталінських таборах (А.Єршов), хтось був «згинутий» залишити батьківщину і подався до далеких країн (К.Штеппа, Л.Окіншевич), а хтось продовжив свою наукову роботу, пристосувавшись до нових умов (М.Петровський). Плате, як свідчать наведені факти, ніжинські історики 20-початку 30-х рр. ХХ ст. зробили лімітний внесок у розвиток української історичної науки. Їх наукові праці і нині активно голять до наукового обігу, стають об'єктом вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- »Л. Білоконь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження.- К., 1999; Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція.- К., 1991; Касьянов Українська інтелігенція 1920-х - 1930-х років: соціальний портрет та історична доля.- К.-Едмонтон. 1992; Ігвал Ю.Г. Контраргумент - правда.- К., 1989; Його ж. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні.- К., 1990; Його ж. Україна 20-50-х років: сторінка неписаної історії.- К., 1993; Його ж. Людина і система: Штрихи до епохи тоталітарної доби в Україні.- К., 1994; Його ж. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії.- К., 2001; Шаповал Ю., Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934.- Х. 1996 та ін.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на українських землях. 30 - 50-ті роки ХХ століття: історико-політологічний аспект.- Луцьк, 1995; Водотика С.Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1917-1939 років.- К.- Херсон, 1998; Рубльов О.С., Черненко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції.- К., 1994 та ін.; 2. Бойко О.Д. Ніжинська Науково-дослідна кафедра історії культури і мови в історичному контексті 20-30-х рр. // Література та культура Полісся. Вип.4.- Ніжин, 1994; його ж. Здійснення українізації Ніжинського інституту народної освіти (1923-1926) // Там же. Вип.1.- Ніжин, 1990; Коваленко О.Б., Острияк А.М. Розгром ніжинської історичної школи // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану 100-ліття НАН України В.А.Смоляка.- К.,2000.- Ч.2.; Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Євфимовський Володимир Гіланович // Репресоване краєзнавство.- К., 1991; їх же. Єршов Анатолій Григорович // Там само; Острияк О.Д. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-і - початок 30-х рр. ХХ ст.) // Сіверянський літопис.- 2000.- №5; Кондрашов В.Ф. Події 1933 року в Ніжинській вищій школі // Література та культура Полісся. Вип.6.- Ніжин, 1995; Його ж. Дослідження А.Г.Єршова з історії Лівобережної України // Там само. Вип. 18.- Ніжин, 2002; Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету.- Ніжин, 2000; Самойленко О.Г. М.С.Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблеми творчих та наукових зв'язків // Наукові записки НДПІ. Вип.1.- Ніжин, 1997; Його ж. Справа Загребського- черговий акт сталінського «Гітосудда» // Література та культура Полісся. Вип.20.- Ніжин, 2002; Шевченко А.Ю. Український історик в епоху тоталітаризму (до 50-ї річниці смерті М.Н.Петровського) // Борисфен.-2002.-№ 2 та ін.; 3. Бойко О.Д. —рис історії Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури та мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис.- 1998.- №5.- С.121; 4. Бойко В.М., Бойко О.Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської Науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації // Література та культура Полісся. Вип. 4.- Ніжин, 1994.- С. 49; 5. Бойко О.Д. Вказ. праця.- С. 121; 6. Відділ державного архіву Сіверянської обл. у м. Ніжині, Ф. Р-6121, Оп.1, Спр.281, 291, 310, 379, 415, 425; 7. Самойленко О.Г. [И.С.Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблеми творчих та наукових зв'язків // Ніжинський державний педагогічний інститут: Наукові записки.- Ніжин, 1996.- Т. XVI.- Вип. 1.- С. 82-84; 8. Верба Т.В. Епоха Штеппа // Український історичний журнал.- 1999.- № 3.- С.100; 9. Бойко О.Д. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови в історичному контексті 20-30-х рр. // Література та культура Полісся. Вип. 4.- Ніжин, 1994.- С. 41; 10. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук. Нарис історії.- Л. 1993.- С. 34; 11. Бойко О. Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури і мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис.- 1998.- № 5.- С. 123; 12. Див.: Покровский О. Про II-й розділ Комуністичного Маніфесту (1928); Його ж. Про III-й розділ Комуністичного Маніфесту (1926); Його ж. Науковий коментар до I: чуністичного Маніфесту (1929); Його ж. Роз'яснення до 2-ї глави Комуністичного Маніфесту (1929); 13. Емельянов В.М. З когорти нескорених: Професор Є.А.Рихлик // Література та культура Полісся. Вип. 4.- 1994.- С. 61; 14. Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії.- К., 2001.-

С.383-384; 15. Качуровський І. Життя і творчий шлях Петра Одарченка // Література та культура Полісся. • 4.- Ніжин, 1994,- С. 54; 16. Коваленко О.Б., Острячко А.М. Анатолій Єршов. До питання про час виникнеш* Ніжина // Сіверянський літопис,- 2001,- № 6,- С. 95; 17. Кондратов В.Ф. Події 1933 року в Ніжинській в* школі // Література та культура Полісся. Вип. 6.- Ніжин, 1995,- С. 139; 18. Окіншевич Лев. Моя академ: праця в Україні.- Львів, 1995,- С. 56; 19. Верба І. Вказ. праця,- С. 109; 20. Там же; 21. Зозуля С. В" Архипович Фесенко: Короткий біографічний нарис // Сіверянський літопис.- 2002.- № 2,- С. 70-71; Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету,- Н 2000,- С. 157; 23. Оглоблин Олександр. Академічна свобода й історична наука в СРСР,- С.165-175.

О.М. Крав

ДЕРЖАВНІ СТРУКТУРИ ЧСР І ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ВЧИТЕЛЬСЬКИМИ КАДРАМИ (1919-1929 РР.).

Значну увагу сучасні історики приділяють дослідженню регіональних особлив... розвитку українських земель і, зокрема, Закарпаття в період між двома світовими війнам;- цей час зазначений край під назвою Підкарпатська Русь входив до сіс найдемократичнішої країни Центрально-Східної Європи - Чехословацької республіки. І буде перебільшеним твердження про унікальність чехословацького періоду в іст Закарпаття. Звичайно, в політиці ЧСР щодо русинів - українців було чимало недоліків, та ж незаперечними є позитивні тенденції в усіх сферах життя регіону. Це, зокрема, стосуєт розвитку освіти і культури. Зрештою, поступовому утвердженню в Закарпатті українсг національної ідеї сприяли саме демократичні принципи і лібералізм освітньої політики Ч Складовою частиною вивчення зазначеної теми є проблема формування вчительських к~ на Закарпатті в освітній політиці ЧСР. Це обумовлено тим, що саме вчителі, підготовлені новостворених школах, а також педагоги-емігранти, запрошені на роботу до освп-установ регіону чехословацькими державними структурами, відіграли безпрецедентну роль процесі становлення національної самосвідомості русинів - українців, стали „нос' української культури" краю ¹.

В історіографії зазначена проблема в працях багатьох дослідників, звичайно, з різ- рівнем деталізації, розкрита доволі ґрунтовно. Однак, вчені по-різному (часто пр протилежно) оцінюють чехословацьку освітньо-кадрову політику на Закарпатті, триває дебати щодо проблеми „чехізації". Так, радянські історики Б.Александров, І.Ле Г.Піддубний, А.М.Ігнат вважають, що на Закарпатті здійснювалась насильни" „чехізація", складовою частиною якої було призначення чеських вчителів в українські шк~ під приводом відсутності місцевих кваліфікованих кадрів ². М.Кузьмін, М.Небесник так висвітлювали освітню політику ЧСР, але відзначали наміри „чехізації" населення Закарпа. ³. Натомість, український зарубіжний історик В.Маркусь стверджує, що чехіз~ проводилась переважно в адміністрації. Він підкреслив роль українських емігрантів підвищенні національної свідомості русинів - українців ⁴. З подібної точки зору зазнане питання висвітлювали М.Семчишин і С.Сірополко, які, до речі, не використовуваш теру" „чехізація" Північноамериканський історик П.Р.Магочій показав зростання чеських ш_ призначення чеських легіонерів, українських і російських емігрантів на вчительські пос= як важливі тенденції в розвитку освіти Закарпаття ⁶. Сучасні українські історики, такі М.Болдижар, С.Віднянський, І.Гранчак, В.Гомоннай, В.Росул, М.Таїапканич ⁷, М.Ю Р.Марценюк, П.Ходанич, В.Худанич,⁸ розкрили здобутки чехословацької освітньої полі в регіоні, яка, на їх думку, містила прояви чехізації. Вищезгадані історики позити охарактеризували роль українських емігрантів в національно-культурному відродже русинів-українців. Разом з тим, існують й інші оцінки освітньої політики ЧСР на Закарпа. Так, І.Поп наголошує на тому, що чеські службовці і вчителі створили сучасну шк" систему, але зауважує, що російські і українські емігранти внесли до незрілого русинськ суспільства глибокий розкол. В аналогічному дусі зазначеної проблеми торкається дослідник з Санкт-Петербурга К.Шевченко ⁹.